

EGY NGANASZAN EPISZTENCIÁLIS FINIT IGE LEXIKALIZÁCIÓJA¹

SZEVERÉNYI SÁNDOR
(Szegedi Tudományegyetem)

1. Bevezetés

Dolgozatomban olyan jelenséget vizsgálok a nganaszban, amellyel mindezidáig sem a szamojédelógiai, sem a tipológiai kutatások sem nagyon foglalkoztak. Ez a jelenség szorosan összefügg az evidencialitás jelenségével. Ma már számos olyan megközelítést lehet olvasni, amely szerint az evidencialitás vizsgálata nem szorítható az Aihkenvald-féle megszorítások közé (2004). Amennyiben az evidencialitást nem kötelező igei (inflexiós) kategóriaként kezeljük, hanem szélesebb, szemantikai-pragmatikai kategóriaként (kb. mint ahogyan a mód kategória viszonyul a modalitás kategóriájához), akkor mind funkcionális, mind pedig történeti magyarázatokhoz juthatunk közelebb (Haan 2012). A lexikális evidencialitás vizsgálata az elmúlt 8-10 évben került előtérbe (pl. Squartini 2008) és ezzel olyan nyelvek vonódtak be az evidencialitás kutatásába, amelyekben az evidencialitás nem az igehez kötődő morfológiai kategória (pl. újlatin nyelvek, magyar).

Eddig kevés kutatás foglalkozott olyan nyelvekkel, amelyekben a grammatikai evidencialitás nem csak egyféle/egy kategóriába tartozó nyelvi elemekkel fejezhető ki (pl. csak módjelek vagy csak partikulák), azaz a kötelező grammatikai kategória mellett az adott nyelvben lexémák is rendelkezésre állnak, amelyek a beszélőnek az információ forrásához fűződő viszonyát fejezik ki és részt vesznek a perspektivizációban/ szubjektivizációban. Hozzá kell tenni, hogy a lexikális elemek esetében a szemantikai kategorizáció nem feltétlenül egyértelmű: átfedésben lehet más területekkel, elsősorban a modalitással, azon belül a következtetésen alapuló episztemikussággal.

Ilyen nyelv a nganasz is. Az uráli nyelvek között az egyik legdifferenciáltabb morfológiai evidenciális rendszerrel rendelkezik (Aihkenvald 2004; Guszev 2007), ugyanakkor számos olyan lexikális elem van a nyelvben, amely úgy tűnik, hogy beleesik az evidenciális és/vagy episztemikus jelölők kategóriájába.

A kérdésfeltevésem tehát az, hogy mi az a környezet, amely indokoltá teszi a lexikális elemek használatát, milyen környezetben fordulnak elő ezek az elemek, és végül mindez milyen történeti következtetésekre ad lehetőséget? Ennek vizsgálatához egy elemet választottam ki, melynek jelentése 'úgy tűnik' – azaz a beszélői megnyilatkozás következtetést tartalmaz, továbbá az esemény bekövetkeztének valószínűségét jelzi. Ezt az elemet ezért episztemicálisnak nevezem Kugler (2015: 55–5) munkája nyomán.

¹ A tanulmány megírását a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatta. A kutatás során használt korpusz a Korpusaufbau und korpusbasierte Studien zum Nganasanischen (DFG, WA 3153/2-1) (2014–2017) pályázat keretében készült. Köszönöm a kézirat lektorainak alapos munkáját, hálás vagyok minden kritikai megjegyzésért.

A dolgozatban először bemutatom a nganaszan morfológiai evidencialitás rendszerét, majd azokat a szóba jöhető lexikális elemeket listázom, amelyek „episztenciális-gyanúsak”, s közülük egyet fogok korpuszadatok segítségével elemezni.

2. A korpusz

Adataimat a hamburgi nganaszan korpuszból (Brykina et al. 2016) vettem. A Ngan-Corp célja, hogy a teljes nganaszan nyelvi dokumentációt kereshető és elérhetővé tegye annotált elektronikus formában. A korpusz jellemzőit fontos megemlíteni, az elemzett adatokat és eredményeket csak ennek tükrében szabad értelmezni.

A korpusz elsősorban narratív szövegeket tartalmaz, amelyek terepmunka során lettek rögzítve. Ezek jelentős része folklórszöveg, másik része személyes történet, élet- és családtörténet. A korpusz kisebb részben tartalmaz csupán dialógusokat. Ennél fogva a beszélők jellemzően nem egy hallgatóra koncentrálnak, hanem általában a hallgatóság-hoz szólnak vagy – főleg élettörténeteknél – a beszélő rendszerint azt is figyelembe veszi, hogy a kutatónak mondja a történetet. Mindezt teszi úgy, hogy ennél fogva a beszélő számára kevés a visszajelzés, az interakció. Úgy kell elmondania a történetet, hogy az új információk egyértelműek legyenek, a korábban említett elemek beazonosíthatóak, előhívhatóak. A jelenlegi vizsgálatba 101 szöveget tudtam bevonnai. Ez 72 755 tokent és 10 732 mondatot jelent.

3. Evidencialitás

Az evidencialitást a dolgozatban szemantikai kategóriaként kezelem (pl. Kugler 2015; Haan 2012), noha vannak olyan megközelítések, amelyek grammatikai kategóriának tekintik (pl. Aikhenvald 2004; Plungian 2010).

Az evidencialitás markere az információ forrását és típusát jelöli (részletesen pl. Kugler 2015). Az evidencialitásnak számos alkategóriája van, melyek két nagy csoportba sorolhatók:

- I. közvetlen (saját érzékszervekkel) érzékelésen alapuló információk minősítése. Ezek közül a leggyakoribb a hallás útján való információhoz jutás, de ez lehet íz- és szagérezékelés, vagy akár tapintás is. Hagyományosan a számjéd nyelvekkel foglalkozó nyelvtanok auditívusznak hívják, ugyanis a forrásokban, gyűjtésekben előforduló példák túlnyomó többsége a hang útján történő információszerzéshez tartozik, amit a következő nganaszan példa szemléltet:

- (1) *Taharîaa* *ŋonəə* *ba-mi* *logîa-mini-t̂i*
 hát ismét kutya-Px1Du ugat-AUD-OBL.3SG
 'A kutyánk ugatott (a kutyát nem látta a beszélő).'
 (TKF_041210_NenetsManAndGiant_flkd.016)

- II. közvetett (külső körülmények) információkon alapuló tudás, amely lehet:
 - indirekt következtetés, amely más, közvetlenül érzékelt tapasztalaton alapul (inferenciális), például:

(A lány hazajön este, szétnéz a sátorban, s látja a tűz nyomait.)

- (2) *maa, niniḍiʔia-ti tuuʔküə-batu*
 mi.[NOM.SG] báty-NOM.SG.3SG tűzet.rak-INFER.[3SG.S]
maa-güə hiritə-hiāḍi
 valami.[ACC.SG] főz-INFER.[3SG.S]
 'A fivérem tűzet rakott, és főzött valamit.'
 (ChND_080729_SevenNjote_flks.291)

- általános ismeretekből kikövetkeztetett,
- másoktól szerzett információ, amely lehet hallomás vagy kvótatív.

- (3) *Hüñs'ərəəni d'ürakə-ʔ tu-s'üə-ʔ i-bahu-ʔ*
 régen nyenyec-NOM.PL jön-PST-3PL van-INFER-3PL
ña-a-ʔ mou d'a d'omtahuān-sa.
 nganaszan-NOM.PL föld.GEN ALL harcol-INF
 'Beszélnek, hogy régen nyenyecék jöttek a nganaszanok földjére, hogy harcoljanak.'
 (ChND_99_War_flkd.001)

Az episztemikus modalitás kifejezőeszközeit – legyen szó lexikairól, morfológiáról stb. – nem egyszerű elkülöníteni az evidencialitástól, gyakran nem is lehet (Kugler 2015 ilyen esetekre használja az episztenciális kategóriát), ezért nem szabad figyelmen kívül hagynunk ebben a vizsgálatban sem. Az episztemikus modalitás annak a becslésnek a jelzése, hogy a megnyilatkozásban kifejezett tényállásoknak a valószínűsége, esélye mekkora, azaz az események valószínűségének a fokát, mértékét fejezi ki. Evidencialitáson a megnyilatkozási tudás, az evidencia forrásának, típusának a nyelvi jelölését értik (Kugler 2015: 44), amely jelölőkkel az eseményt a beszélő valamilyen szubjektumhoz köthető forrásból teszi elérhetővé. Ha az eseményt a beszélő saját nézőpontjából, saját vélekedése alapján lehetségesként reprezentálja, episztemikus modalitásról beszélünk.² E kettő között azonban számos átfedés létezhet.

Míg a magyarban és pl. számos indoeurópai nyelvben az evidencialitást alapvetően lexikai eszközökkel fejezik ki, s nem mindig egyértelmű/meghatározható – még a kontextus ismeretében sem –, hogy például a *feltehetőleg*, *biztosan*, *természetesen* szavakkal minősített megnyilatkozások vélekedést és/vagy következtetést fejeznek-e ki, addig a nganaszanban – elvileg – mindez megoldható lenne morfológiai eszközökkel, főleg igemódokkal, mégis számos lexikai elem tűnik evidencia/episztemikus modalitás jelölőnek.

E kettő metszete – az episztemikus bizonyosság és az inferenciális evidencialitásnak – az episztenciálisnak, azaz episztemikus-inferenciálisnak nevezett modalitás, melynek meghatározása: „a megnyilatkozó a tudása (már meglévő tudása és/vagy a rendelkezésre álló, feldolgozott tapasztalat, információ) alapján egy esemény/szituáció

² Kugler Nóra több munkájában is részletesen mutatja be az episztemikus modalitással és evidencialitással kapcsolatos elméleti, terminológiai, kategorizációs diskurzust (elsősorban Kugler 2003, 2015).

fennállására, annak valószínűségi fokára vonatkozó következtetését/vélekedését közli” (Kugler 2015: 55). Dolgozatomban az elemzett nganaszan lexikai jelölőket – mivel azok a bizonyosság mértékét is kifejezik, s ez a bizonyosság jellemzően következtetésen alapul – episztenciális jelölőknek fogom nevezni.

4. Nganaszan evidencialitás

Az eddigi elemzésekben a nganaszan evidencialitást grammatikai kategóriaként kezelik (Guszev 2007; Usenkova–Kuznecova 2004), lévén ebben a nyelvben differenciált morfológiai evidenciális stratégia van. Ez az evidenciális stratégia egy négyes rendszer. A közvetlen érzékelésen alapuló információk két típusát különbözteti meg:

- A) a beszélő jelen van és látja az eseményt, amelyről szó van: kijelentő mód (és más deontikus igemódok)
- B) a beszélő nem látja azt, amiről szó van, amiről beszél, de más érzékszervvel érzékeli (leggyakrabban hallás útján): auditívusz/szenzitívusz. Leggyakrabban hanghatás útján szerzett információt jelöl (pl. az (1) példamondatban: a kutya ugat, de a beszélő nem látja a kutyát). Ritkábban másfajta érzékelés útján szerzett információ, ami lehet szaglás, ízlelés, tapintás vagy általános érzet.

A közvetett úton szerzett információt szintén két csoportba lehet sorolni:

- C) a beszélő nincs jelen az esemény befejezésénél, de érzékel valamilyen jelet (általában eredmény), amelyből arra következtet, hogy az esemény befejeződött: inferenciális igemód

- (4) [A vadász talált egy csapdát. A csapda...]
Duʔəðə *satərə* *kotu-batu.*
 egy.[ACC.SG] sarki.róka.[ACC.SG] megöl-INFER.[3SG.S]
 ’[A csapda] megölt egy sarki rókát.’
 (PKK_71_Ibula.016)

- D) más emberek közléséből értesül a beszélő az eseményről: reportatív (a nganaszan nyelvtani leírásokban még előfordulnak a narratív, renarratív elnevezések).

- (5) *Tətəʔ* *ɲonəi-ʔ* *ɲojbüü-ńüʔ* *kirbitə-bahuʔ,*
 ez-NOM.PL még.egyADV fej-ACC.PL.1PL hajat.vág-NAR-3PL.S

tə-tə *toi-ɲəə* *tagaʔaði.*
 hát nem.szükséges-IMP.[3SG.S] a.pokolba
 ’Azt mondták, hogy megnyírnak még egyszer, nem kell, a pokolba.’
 (KES_031115_Paris_nar.209)

A kvotatív és reportatív tartalom között itt az a különbség, hogy a kvotatív során meg van nevezve az a személy vagy csoport, akiktől az információ származik, míg a reportatív során a beszélő azt jelzi, hogy hallomásból jutott az információhoz. Guszev szerint (p.c.) ritkán ugyan, de a nganaszan reportatívnak is lehet kvotatív szerepe. (Meg

kell jegyezni, hogy A, C és D-ben az evidenciálisjelölő morféma finit igei alakokban jelenik meg, addig B nominális szerkezetet eredményez.)

5. Episztenciális lexikális elemek a nganaszanban a korábbi leírásokban

A nganaszanban számos olyan lexikai elem (partikula, határozószó, ige) fordul elő, amely episztenciális tartalmat (is) kifejez, azaz a mondat által leírt esemény valamilyen következtetésen alapul. Wagner-Nagy (2002: 173–4) rendszerezte az olyan elemeket, amelyek feltételességet, bizonytalanságot, valószínűséget fejeznek ki, ezeket modális határozószavaknak/partikuláknak nevezi, ugyanakkor evidencialitás és inferencialitás szempontjából ezeket az elemeket még nem vizsgálták. A Wagner-Nagy által említett leggyakoribb ilyen lexikális elemek következnek:

(i) *aku* 'talán'. Általában a mondat végén, az állítmány után jelenik meg.

- (6) *Maagüə d'ürimi təðu-ʔsutə-mi aku.*
 valami hír hoz-FUT-1DU.S/O talán
 'Talán valami jó hírt fogunk hozni.'
 (MVL_080226_TwoHorses_flks.622)

(ii) *mintu* 'lehet, megengedett'. Feltételes gerundium (COND) környezetében jelenik meg. Általános igazságot fejez ki.

- (7) *Dəndiəi? latəiñə hebi-m-hi?*
 valószínűleg csont-NOM.PL.1SG meleg-TRL-COND
ηəndiəi? mintu i-s'üdə, tə mənə basaʔ-kuđə-m.
 talán talán van-FUT.3SG hát én vadászik-IMP-1SG.S
 'Talán ha a csontjaim átmelegednek, talán jobb lesz, és el tudok menni vadászni.'
 (PKK_71_Djajku_flkd.055)

(iii) *mintiā ~ mintiāgəni* 'talán' Bizonytalanságot fejez ki. Gyakran az *aku* 'talán' partikulával fordul elő.

- (8) *Mintiāgəni koʔədukətə-tu-mu?*
 talán beteg-PRS-1PL.S
 'Lehet, hogy megbetegszünk.'
 (KES_080721_Disease_flkd.023)

(iv) *ηəndi?ai?* 'valószínűleg'. Jellemzően a módosított előtt áll.

- (9) *Ou munu-ntu takəə ηəndiəi? mənə*
 EXCL mond-PRS.[3SG.S] az.[NOM.SG] talán én.[ACC.SG]
muaʔku-s'üəd'əə-gümü
 gyötör-PTCP.PST-EMPH.[3SG.SG]
 'Oh – mondja – az, aki valószínűleg meggyötört engem.'
 (KK_92_Fox_flkd.117)

Az általam használt korpuszban ezek mellett felbukkannak további elemek is: *siðirhəbtə* 'valóban, pontosan, tényleg, igazán', *kuʔmantə* 'valószínűleg, bizonyára, úgy tűnik, úgy látszik', *kəndu* 'aligha, nehezen', *siüəbtiʔaiʔ* 'biztosan, pontosan, helyesen'. Például:

- (10) *Təə siðirhəbtə kurəguiʔ bənü-ʔə-ʔ təndičə.*
 hát valóban már elfárad-Pf-s3Pl az-Pl-2
 'valóban már teljesen elfáradtak, azok (=fivérideid).'
 (T_SeuMelangana 543)

Ezekon kívül vannak még olyan lexémák, amelyek nem határozószók vagy partikulák, hanem elsősorban igék, s amelyeknek episztenciális jelentésük van, de ezek vizsgálatához nagyon kevés adat áll rendelkezésre. Ezek a *tujhuajčusa* 1. 'világos, fényes'; 2. 'érthető, világos'; *tojša* 'nem szükséges, nem kell', *háagəə* (1. 'jó, szép, finom, egészséges'; 2. 'rendben'; 3. 'kell, szükséges, lehet'; *tukənalütü* 'nem lehet, lehetetlen' (< *tukatəsa* 'tud, képes').

Felmerül a kérdés, hogy ha egy nyelvben adott egy differenciált, grammatikai evidenciális rendszer, amely tartalmazza az inferenciáliszt is, akkor mi szükség van olyan lexikális eszközökre, amelyek hasonló funkciókat látnak el, azaz kimutatható-e különbség e két stratégia alkalmazása között? Miért alakulnak ki olyan lexikális elemek, amelyek – *úgy tűnik* – lefedik azt a funkcionális tartalmat, amelyet az inferenciáliszt jelölő szuffixum is megtesz (vagy átfedésben van vele)? A következőkben ezt fogom megvizsgálni korpuszadatok alapján.

6. A *hanti*- 'úgy tűnik' ige

Az elemzés a *hanti*- 'úgy tűnik/úgy látszik' ige előfordulását és viselkedését célozza meg. A *hanti*- jellemzően igei vagy névszói állítmány mellett jelenik meg finit igei alakként. Egy tipikus példa:

- (11) *təʔə nogu-ʔtəki-ʔə hanti-ti*
 hát közeledik-INZ-PF.[3SG.S] tűnik-PRS.[3SG.S]
 'Közeledik, úgy tűnik.'
 (KNT_960809_WildAnimals_flkd.215)

A korpuszelemzés célja, hogy választ adjon olyan kérdésekre, mint milyen igeidőben, igemódban és személyben fordul elő a *hanti*-, illetve önállóan, tagmondatértéken vagy segédigeként jelenik meg? Ha a megnyilatkozásban másik finit alak is szerepel, akkor az milyen morfológiai kategóriákat valósít meg, elsősorban milyen igemódban jelenik meg? Végül – bár előzetesen nem számoltam ennek a jelentőségével, de mint majd látható lesz – indokolt feltenni azt a kérdést is, hogy egyenes idézetben vagy a narrátor beszédében fordul-e elő a *hanti*? Azaz az eredeti beszélő (original speaker) vagy az aktuális beszélő (current speaker) használja-e?

A korpusz 131 olyan mondatot tartalmaz (2016. májusi adat), amelyben előfordul a *hanti*- tő 'úgy tűnik/úgy látszik' jelentéssel. Az igenek az adatok tanúsága szerint más jelentése nincsen.

A következő meserészlet illusztrálja a *ńanditi* használatát, amelyben néhány mondaton belül többször is előfordul:

30. - 31. – 32. - 33. Tatutəkiʔəʔ **ńanditiʔ**. 34. - 35. - 36. - 37. - 38. Tətirə taharīa tuntī mununtu ńatu dʔa: Miŋgümüniʔ təʔ ʧetua kuəʔsutəmuʔ **ńanditi**. [Kaŋgüčə].
39. əməʔ taharīa ńańüʔ təbtə. 40. Nəŋhuə hüə tuuʔo **ńanditi**. 41. ńańüʔ təbtə ńindiʔ ńaagəəməni basuʔ. 42. Taharia miŋ toliʔkəsiðəmiʔ **ńanditi**.

(30. Hát, hány nap telik el, hány nap? 31. Egy idő múlva megéheznek [az állatok]. 32. Ezek a kicsik megéheznek, a nagyok elvannak valahogy.) **33. Úgy tűnik, elszegényednek.** 34. Éppen elérkezett a nagy sarki éj a feléhez. 35. Ezek egyenként vadréneket hoznak. 36. Néha semmit sem hoznak. 37. Néha csak azt hozzák messziről, amit korábban elrejtettek. 38. **Azt mondja a róka a társainak: „Hát úgy tűnik, meg fogunk halni. [Valamikor.] 39. Ezek, a mi barátaink is. 40. Úgy látszik, egy rossz év köszöntött be. 41. A barátaink is sikertelenül vadásznak. 42. Úgy látszik, mi lopni fogunk.** (Wagner-Nagy 2002: 232–3, a korpuszban: KNT_960809_WildAnimals_fld)

A magyar fordítás – ’úgy látszik/úgy tűnik’ – jól mutatja, hogy valamilyen szintű/mértékű következtetés vezet a megnyilatkozásban megfogalmazott állításokhoz (nincs mire vadászni, tehát éhezni fognak, tehát meg fognak halni, azaz rossz év köszöntött be, így a barátok sem tudnak vadászni, így lopniuk kell majd).

A nganaszban létezik ún. inferenciális mód, amely jellemzően hasonló szituációkban fordul elő, kérdés, hogy akkor miért nem azt használja a megnyilatkozó? Továbbá az is látszik, hogy az igék végig kijelentő módban szerepelnek, így meg kell vizsgálni azt is, hogy a *ńanditi* előfordul-e valamilyen evidenciális (elsősorban szenzitív vagy inferenciális) módú igei állítmány mellett, s ha nem, akkor annak mi lehet az oka, és mi a kettő közötti funkcionális különbség.

A korpuszadatok egyértelműen választ adnak a kérdésekre. A korpusz 131 adata a következőkről tudósít:

- (a) Ami az igeidőt és igemódot illeti: a *ńanti*- csak imperfektív aorisztosban fordul elő, *ńandi-ti* alakban. Két mondat van, amelyben kérdő módú alak van (*ńanti-ŋi*), ez az időértéket és az evidencialitást nem befolyásolja.
- (b) A *ńanditi* mellett szereplő igei állítmány csak kijelentő módban fordul elő, és két igeidő jelenhet meg mellette:
 - perfektív aorisztosz (kb. befejezett jelen),
 - jövő idő,
 - jelen idejű névszói állítmány mellett.

Azaz a *ńanditi* által megfogalmazott állítás időértéke nem egyeztetődik a főállítmány időértékével, és nem jelenik meg mellette közvetett evidenciális mód, azaz szenzitív, inferenciális vagy narratív.

A perfektív aorisztosz és a jövő idő kettőssége magyarázható, mégpedig az inferenciálisra keresztül. A szakirodalom az inferencia két típusát határozza meg: a tapasztalatra épülő, eredmény típusú következtetést és az okfejtést vagy mentális konstruk-

tumot (feltevés) (Kugler 2015: 56; Kiefer 2005: 48). A nganaszban az említett két ige-idővel jellemzett események beleillenek a rendszerbe: a perfektív aorisztosz az eredményt, a jövő idő pedig a feltevést valószínűsíti. Példák:

Nagy csend volt a sátor körül, ebből azt a következtetést vonja le a megnyilatkozó, hogy (eredmény):

- (12) *Taa-nü?* *tə?* *təmbi-ʔə-ʔ* *ńandi-ti-ʔ*
 rénszarvas-NOM.PL.1PL nos elmegy-PF-3PL.S tűnik-PRS-3PL.S
 'A rénjeink elmentek.'
 (KES_080721_Disease_flkd.051)

A következő mondat a már idézett szövegből származik. A rossz időjárás miatti éhínség okán a megnyilatkozó a következőket feltételezi (feltevés):

- (13) *Tahariaa miŋ toli-ʔkə-ʔsiðə-mi?* *ńanditi.*
 most mi lop-RES-FUT-1PL.S/O tűnik-PRS.[3SG.S]
 'Mi lopni fogunk.'
 (KNT_960809_WildAnimals_flkd.042)

- (c) Személyben vannak egyeztetett és nem egyeztetett alakok, ingadozás tapasztalható a következők szerint:

131 <i>ńanti-</i>	egyeztetett		nem egyeztetett (= <i>ńanditi</i>)
<i>ńandi-ti</i>	71	Sg3	X
<i>ńandi-ti-ʔ</i>	24	Pl3	X
<i>ńandi-ti-ŋ</i>	8	Sg2	4
<i>ńandi-ti-m</i>	1	Sg1	8
<i>ńandi-ti-mi?</i>	1	Pl1	7
<i>ńandi-ti-ri?</i>	1	Pl2	0
<i>ńandi-ti-gəj</i>	1	Du3	3
<i>ńandi-ti-mi</i>	0	Du1	2

Az X azt jelenti, hogy Sg3-ban nem releváns a kérdés, Pl3-ban pedig nem tekintem perdöntőnek, mivel a gégezárhang megítélése – ott van, vagy nincs – gyakran még a hangfelvétel ismeretében sem egyértelmű nem anyanyelvi fül számára. Ezzel együtt egyértelműen látszik, hogy a *ńanditi* jellemzően 3. személyben jelenik meg (76%), azon belül pedig elsősorban egyes szám harmadik személyű állítmány mellett jelenik meg (54%).

Az egyeztetést első és második személyben, illetve duális 3. személyben lehet vizsgálni. Összesen 36 ilyen mondat van, közülük 24 nem mutat egyeztetést. Személyekre lebontva pedig azt látjuk, hogy az első számú alakok esetében a legnagyobb mértékű a nem-egyeztetett alakok aránya (89%).

Íme néhány példa, először egyeztetett alakokra:

- névszói állítmány

- (14) *tənə maŋkaŋku-ŋ ńandi-ti-ŋ*
 te szegény-2SG tűnik-PRS-2SG.S
 'Szegénynek tűnsz.'
 (JSM_090809_Life_nar.161)

A *ńandi-ti-ŋ* viselkedése itt kopulaszerű, ugyanakkor nominális állítmány mellett kopula nem jelenik meg aorisztoszban. Ez a szerkezet inkább értékelhető két tagmondatnak: az egyikben egy névszói állítmánnyal, a másikban egy igeivel, viszont a *ńanditi* nem fordul elő egyedül állítmányként (nincs olyan típusú példánk, mint **tənə ńandi-ti-ŋ* 'úgy) tűnsz'), ez viszont inkább utal kopulajellegre. Mindössze egyetlen olyan példa van, ahol infinitívusz áll az ige mellett:

- (15) *ńandi-ti-m kəndi-kə-si mənə.*
 tűnik-PRS-1SG.S fagy-RES-INF én
 'Meg fogok fagyni.'
 (PKK_71_BirdMan1.flkd.016)

Példa igei állítmányra, egyes szám harmadik személyben:

- (16) *təʔə noŋu-ʔəki-ʔə ńandi-ti*
 hát közeledik-INZ-PF.[3SG.S] tűnik-PRS.[3SG.S]
 'Közeledik, úgy tűnik.'
 (KNT_960809_WildAnimals_flkd.215)

Példa személyben egyeztetett igei állítmányra:

- (17) *kobtūa-mə mətū-ʔə-ŋ ńandi-ti-ŋ*
 lány-ACC.SG.1SG megnyer-PF-2SG.S tűnik-PRS-2SG.S
 'Úgy tűnik, hogy te megnyerted a lányomat.'
 (JD_00_Musuna_flkd.220)

Példa nem egyeztetett alakokra:

- (18) *bana-ʔa-m ńandi-ti*
 elfárad-PF-1SG.S tűnik-PRS.[3SG.S]
 'Elfáradtam.'
 (JSM_080212_Mosquitos_flkd.112)

6. Lexikalizációs folyamat és funkcionális magyarázat

Összegezve, a *ńanti-* viselkedéséről a következőket lehet mondani: leggyakrabban ugyanabban az alakban jelenik meg, *ńandi-ti* (egyes szám 3. személy, perfektív aorisztoszb); leggyakrabban követi a főmondatot, a megnyilatkozás záróelemeként; nominális

állítmány mellett kopulaszerűen viselkedik. Mindez kedvez a lexikalizációs folyamatoknak, a számban/személyben nem egyeztetett alakok magas aránya is erre utalhat. Lexikalizációra utalhat, hogy ritkán ugyan, de olyan pozícióban is megjelenik, ahol egyébként finit ige nem szokott. Így például tagadó szerkezetben a segédige és a tagadott ige között:

- (19) (...) *D'üðimîaku s'üamu-mə* *munu-ntu:*
 Gyüzimjaku unokatestvér-NOM.SG.1SG mond-PRS.[3SG.S]
- miŋ-gümü-nə* *ni-siðə-m* *ńandi-ti* *kundua-?*
 1-EMPH-1SG NEG-FUT-1SG.S tűnik-PRS.[3SG.S] alszik-CNG
 'Gyüzimjaku unokatestvérem azt mondta: Én nem fogok elaludni.'
 (KES_031115_Paris_nar_194)

A lexikalizációs folyamatot a következőként lehet vázolni:

tagmondat értékű ige > segédige > határozószó/partikula

Hasonló lexikalizációs folyamatok megfigyelhetők még a nganaszban. Remek példa a létige renarratív módú, egyes szám harmadik személyű alakja (*ibahu*), amely partikulává válik. Hasonló számolást végezve a korpuszon a következő adatokat kaptam. A korpuszban az *ibahu* és személyragozott változatai összesen 371-szer fordulnak elő (2016. május). Ezek közül mindössze 9 nem harmadik személyű. Harmadik személyben két példa van duálisra és 43 többes számra. A (tag)mondat végén 203 esetben jelenik meg, vagyis több mint az adatok felében.

	egyeztetett		nem egyeztetett (= <i>ibahu</i>)
<i>ibahu-gəj</i>	2	Du3	12
<i>ibahu-mi</i>	2	Du1	0
<i>ibahu-m</i>	1	Sg1	2
<i>ibahu-ŋ</i>	2	Sg2	7
<i>ibahu-mu?</i>	2	Pl1	5
	0	Pl2	1

Az arányok itt még egyértelműbbek: sokkal kisebb a nem harmadik személyű alakok aránya, és hasonlóan alacsony az egyeztetett alakok aránya. Azaz tipikusan ugyanabban a pozícióban és ugyanabban az alakban fordul elő.

7. Miért nem inferenciális?

Visszatérve a *ńanditi* elemzéséhez: funkcionális oldalról az a kérdés maradt még megválaszolatlan, hogy a *ńanditi* mellett miért csak az említett két igeidő jelenik meg, s miért csupán két igemód, az evidencialitás szempontjából semleges kijelentő, s ritkán a kérdő.

Például, a nominális állítmányú mondatot említve, felmerül az a kérdés, hogy a beszélő miért nem evidencialitás módot használ, ebben az esetben inferenciáliszt, mint ahogyan az a (19) mondatban áll.

- (20) *tənə maŋkaŋku-ŋ nāndi-ti-ŋ*
 te szegény-2SG tűnik-PRS-2SG.S
 'Szegénynek tűnsz.'
 (JSM_090809_Life_nar.161)

- (21) *nağür ĩni-də i-huādu*
 három báty-CONREC van-INFER.[3SG.S]
 'Három fivérük volt (úgy tűnik).'
 (JD_00_OrphanGirl_flkd.019)

A válasz véleményem szerint a következőkben keresendő. A vizsgált 140 alak kb. 85%-a idézetben fordul elő, s a többi adat megítélése sem egyértelmű, ami a perspektivizációt illeti. Ez azt jelenti, hogy az adott megnyilatkozás nem az aktuális beszélő (tehát a narrátor), hanem az eredeti beszélő (azaz valamely szereplő) perspektívájából hangzik el. A magyar beszélő ilyen esetben jellemzően függő beszédet használ, azaz a résztvevő személyek, a bemutatott esemény ideje és más deiktikus elemek (pl. helyhatározók) esetében ezeket átkonvertálja, s a saját perspektívájából számol be az eseményekről. (Erről részletesen l. Szeverényi–Wagner-Nagy 2016.)

A nganaszanban a vizsgált esetekben mindig teljes nézőpontváltást tapasztalunk, amikor a narrátor egy másik megnyilatkozót idéz. A perspektivizáció egyik tipikus esete lehetne tehát a függő beszéd (Sanders–Spooren 1997), ugyanakkor a nganaszanban nincs kialakult stratégiája a függő beszédnek (Szeverényi–Wagner-Nagy 2016). Ezt két példával illusztrálom:

- (22) [Dud'inkəndə t'üü?əmu? 'Megérkeztünk Dugyinkába...'] (...)
Dud'inkə-ndə t'üütü-tə-nu? munu-ra-?i-nü?
 Dugyinka-LAT.SG érkezés-LAT.SG-OBL.1PL mond-PASS-PF-1PL.R
Küdiā-hü? vistupair-s'ütə-ru?...
 felkel-COND előad-FUT-2PL.S/O
 'Azt mondták nekünk Dugyinkába érkezésünkkor: holnap fel fogtok lépni.'
 (KES_031115_Paris_nar.002)

A beszélő olyan eseményről számol be, amely ténylegesen vele történt, a *munu-* 'mond' ige passzív ragozású alakja is erre utal (*mondattattunk*, tkp. 'nekünk azt mondták'). Egy egyszerű személyeltolás esetében az idézet is többes szám első személybe került volna ('azt mondták nekünk, hogy fel fogunk lépni'), de a beszélő saját magáról is második személyben nyilatkozik.

A másik példában az idéző idéz egy harmadik szereplőt, s ebben az esetben sem történik semmilyen „shift”. A narrátor (az eredeti beszélő) idézi a történet egyik szereplőjét (az eredeti beszélőt), aki idéz egy harmadik szereplőt (egy résztvevőt), aki az aktuális beszélőt idézi.

- (23) *Siñarir-si munu-ŋkə-tu:*
gondol-INF mond-ITER-PRS.[3SG.S]
- Əmkümürə munu-d'üə təʔ*
ez mond-PST.[3SG.S] hát
- tənə kondu-ʔki-ʔə-m nēmibtīʔiā-ðə-nə i-s'a.*
te.ACC visz-RES-PF-1SG feleség-DST-1SG van-INF
'(A lány) azt mondja magában, hogy ez azt mondta, hogy elvisz engem feleségnek.'
(ChND_080729_SevenNjote_fks.253)

Ez a két példa jól illusztrálja, hogy a nganaszan idézés nagyon mereven ragaszkodik a teljes perspektívaváltáshoz, a referenciális központ teljes áthelyezéséhez. Ezek alapján a kulcskérdés itt a beszélő saját viszonya az információ forrásához.

(1) A nganaszban nincs egyértelmű függő beszéd stratégia. A megnyilatkozást bevezető igével jelzett megnyilatkozásban teljes nézőpontváltás történik. (1. Szeverényi–Wagner-Nagy 2016). Az aktuális beszélő (narrátor) nem minősíti az eredeti beszélő viszonyát a megnyilatkozásban megosztott információjához.

(2) Ennek valószínűleg a beszélő számára az az oka, hogy ha a narrátor magánál tartaná a referenciális központot, akkor anomália lépne fel: kinek a szempontjából kellene meghatározni az információ forrását. Az evidencialitás kifejezetten beszélőorientált jelenség (Haan 2012). Ezért lehet az, hogy az egyenes idézés jellemzően evidencialitássemleges és nem csupán perspektivizáció történik, hanem szubjektívizáció. A megnyilatkozás az eredeti beszélő szempontjából válik szubjektívvé, ami azt jelenti, hogy valaminek a külső szemlélete helyett belső, a konceptualizáló szubjektum mentális folyamatai segítségével történik a feldolgozás.

(3) A függő idézés hiányát formai okokkal is lehet magyarázni. Így pl. a nganaszban nincsenek alárendelő mondatok, alárendelő kötőszók, amelyek pl. a magyarhoz vagy a finnhez hasonló szerkezet megvalósulását lehetővé tennék. Abban egyetértenek a magyar nyelvtörténészek, hogy a magyar függő beszéd kialakulásának alapvető feltétele volt az alárendelő mondat szerkezetek kialakulása (Tátrai 2011; Haader 2003). A nganaszban nem alakultak ki alárendelő kötőszók és így alárendelő összetett mondat, a magyar nyelv tanúsága szerint ez lehet akadálya az indirekt idézés kialakulásának, ugyanakkor ez önmagában még kevés érv lenne, hiszen más grammatikai eszköz is kialakulhatott volna függő idézés megvalósításához.

Amennyiben a perspektivizáció/szubjektivizáció miatt fordul elő a *n'anditi* magas arányban idézetben, és nem a narrátor, elbeszélő megnyilatkozásaiban – olyan szituációkban, amikor inferenciálisz igemód használatát tartanánk logikusnak –, akkor egyfelől azt is meg kell vizsgálni, hogy inferenciálisz mód előfordul-e idézetben, s ha igen, akkor milyen körülmények között, hiszen a fenti logika alapján az inferenciálisz nem jelenhetne meg egyenes idézetben. Másrészt a többi evidenciális jelölő lexéma viselkedését is meg kell vizsgálni, ha általános következtetésre akarunk jutni. Kezdjük az utóbbival.

8. Egyéb lexémák viselkedése

A fent említett gondolatmenet – mely szerint tehát a lexikális episztemikusjelölők használata összefüggésben van a perspektivizáció jelenségével –, akkor kapna megerősítést, ha a többi lexéma esetében is igaz lenne. A szintén gyakori *ηᾶndi?iái?* 'valószínűleg' elem esetében végeztem még el a vizsgálatot. A *ηᾶndi?iái?* a vizsgált korpuszban 165 fordul elő. Az adott megnyilatkozásban megjelenő állítmány vagy jelen idejű nominális (20), vagy ha finit igei állítmány szerepel a mondatban, akkor az indikatívusz jövő (33% – 55 példa), vagy (rég)múlt (17 példa), vagy aorisztosz (összesen 49), ritkán imperatívusz vagy kérdő mód (2-2 példa). Mindössze hat olyan mondat van, amelyben megjelenik ez a lexéma és az állítmány inferenciáliszban áll. Más evidencialitás mód pedig egyáltalán nem fordul elő mellette. Azaz itt is igaz, hogy lexikális elem mellett jellemzően nem jelenik meg evidenciális mód.

9. Inferenciálisz és egyenes idézet

Amennyiben az a következtetésünk, hogy az episztenciális lexémák elsősorban idézésben fordulnak elő – és ennek oka a perspektivizáció, akkor abból következik-e az, hogy idézésben (tehát amikor az aktuális beszélő személye nem egyezik meg az eredeti beszélővel) sokkal kevésbé jellemző az inferenciálisz mód.

A korpuszban 323 olyan megnyilatkozást vizsgáltam, amely olyan finit igei alakot tartalmaz, amely inferenciálisz módban van. Ezek közül 54 nem harmadik személyű. A következő megoszlást mutatják az adatok:

- Nem idézet: 236 (NQ)
- Egyenes idézet: 33 (Q)
- Kérdéses: 54 (Q?)

(Az utóbbi csoportba azokat az adatokat soroltam, amelyek előtt/közben/után nincs megnyilatkozást bevezető ige, a nézőpontváltás viszont egyértelmű – az viszont nem mindig, hogy ki is a megnyilatkozó.)

Az arányok egyértelműek. Ha csak az egyértelműen megítélhető adatokat számoljuk, akkor az arányok kb. 85% – 15% megoszlást mutatnak, nagyjából éppen annyit, amennyi a lexikális elemek vizsgálatánál szerepel, csak éppen fordítva: az inferenciálisz mód megjelenése idézésben épp az ellenkező arányt mutatja, mint az evidenciajelölő lexémák esetében. Ennél fogva biztosan állíthatjuk, hogy az ilyen határozószavak/partikulák kialakulásának köze van a perspektivizációhoz. Ennél többet azonban jelen pillanatban túlzott bátorság lenne állítani.

10. Összegzés

A vizsgálat arra mutatott rá, hogy a nganaszan szövegek szemantikai-pragmatikai vizsgálata olyan jelenségekre is ráirányíthatja a figyelmet, amelyekkel az eddigi nyelvelírások nem foglalkoztak. A szövegtörzs mennyisége már elegendő adatot szolgáltat ahhoz, hogy a nganaszan idézési stratégiákról, azok jellemzőiről képet kapjunk.

Az is világossá vált, hogy a nganaszan evidencialitás vizsgálata nem lehetséges a perspektivizáció és szubjektifikáció figyelembe vétele nélkül, továbbá a morfológiai eszközök mellett más szerkezeteket (lexikai, szintaktikai) is vizsgálni kell.

Végezetül még egyszer hangsúlyozni kell, hogy az eredmények a korpusz jellegének ismeretében értékelendők, azaz a megállapítások elsősorban az elbeszélő műfajokra vonatkoztathatók.

Rövidítések

ACC	akkuzatívusz
CNG	konnegatív (tagadott igető)
COND	kondicionális
CONREC	konnektív-reciprok képző
DST	desztinatív
EMPH	emfatikus elem
FUT	jövő idő
INF	infinitívusz
INFER	inferenciális
INZ	inceptív képző
ITER	iteratív képző
LAT	latívusz
NEG	tagadóelem
NOM	nominatívusz
O	objektív ragozás
PASS	passzív
PF	perfektív (aorisztosz)
PL	többes szám
PRS	jelen idő
PST	múlt idő
PTCP	participium
R	reflexív ragozás
RES	rezultatív képző
S	szubjektív ragozás

Hivatkozások

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004: *Evidentiality*, Oxford, Oxford University Press.
- Brykina, Maria – Gusev, Valentin – Szeverényi, Sándor – Wagner-Nagy, Beáta 2016: *Nganasan Spoken Language Corpus* (NSLC): Archived in Hamburger Zentrum für Sprachkorpora. Version 0.1 <http://hdl.handle.net/11022/0000-0001-B36C-C>
- de Haan, Ferdinand 2012: Evidentiality and Mirativity, in Binnick, Robert I. ed.: *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*, Oxford, Oxford University Press, 1020–46.
- Guszev, Valentin 2007: Эвиденциальность в нганасанском языке, in *Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сборник статей памяти Н. А. Козинцевой*, СПб.: Наука, 415–44.
- Haader Lea 2003: Az összetett mondat. Az alárendelő mondat, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 500–51.
- Kiefer Ferenc 2005: *Lehetőség és szükségszerűség*, Budapest, Tinta.
- Kugler Nóra 2015: *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*, Budapest, Tinta.
- Kugler Nóra 2003: *A módosítószók funkciói = Nyelvtudományi Értekezések* 152. Budapest, Akadémiai.
- Plungian, Vladimir 2010: Types of verbal evidentiality marking: An overview, in Diewald, Gabriele – Smirnova, Elena eds.: *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages*, Mouton de Gruyter, 15–58.
- Sanders, José – Wilbert Sporeen 1997: Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View, in Liebert, Wolf-Andreas – Gisela Redeker – Linda R. Waugh eds.: *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 85–112.
- Squartini, Mario 2008: Lexical vs. grammatical evidentiality in French and Italian, *Linguistics* 46–5: 917–47.
- Szeverényi Sándor – Wagner-Nagy Beáta 2016: *Információ státusz és perspektivizáció: a beszélt nyelvi nganaszan korpusz annotációs problémáiról, különös tekintettel az idézési stratégiákra*. Előadás az Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban című konferencián. Szeged, 2016. április 22.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába*, Budapest, Tinta.
- Wagner-Nagy Beáta szerk. 2002: *Chrestomathia Nganasanica*, Budapest – Szeged, MTA Nyelvtudományi Intézet – SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.